

Wegwerp Vrouwen

*Het verholde slavernijverleden
van het Nederlandse koloniale leger, 1620 – 1920*

Nizaar Makdoembaks

Colofon

Research en redactie

6575 Tekstbureau [www.6575.nl]

Tekstadviezen

Frans Meulenberg

Eindredactie

Kabos-Van der Vliet Redactie bureau [www.kabosvandervliet.nl]

Illustraties

Michiel Tan

Vormgeving

Frits van der Heijden

Uitgeverij de Woordenwinkel

www.woordenwinkel.nl

© 2017 Nizaar Makdoembaks

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, filmopnamen of andere manieren, zonder voorafgaande toestemming van de auteur en uitgever.

Deze uitgave wordt mogelijk gemaakt door:

Stichting Eerherstel Oorlogsslachtoffers Curaçao (SEOC)

www.nationaalmonumentcuracao.com

ISBN 978-90-76286-26-6

NUR 688

Inhoud

Lijst van afkortingen	7
Woordenlijst	7
Voorwoord	9
Inleiding	11
Hoofdstuk 1: De eerste twee eeuwen concubinaat: gevechtskracht, soa's en slavernij	15
1.1 Gevechtskracht: de seksparadox van ieder leger	15
1.1.1 Niet "vrouwenziekten" maar <i>legerziekten</i>	16
1.1.2 Japan: ook een eeuwenlange geschiedenis van wegwerpvrouwen	18
1.1.3 Pragmatisme, uitbuiting en sadisme: het troostmeisjessysteem	20
1.2 VOC en KNIL: <i>unieke</i> institutionalisering concubinaat	24
1.3 VOC en gevechtskracht: het concubinaat doet haar intrede in het leger	26
1.3.1 Chronisch mannentekort beperkt slagkracht	27
1.3.2 Inheemse soldaten: vrouwen en kinderen in het leger	27
1.4 VOC: Concubinaat uit vrouwen nood binnen de geleerden gebracht	29
1.4.1 J.P. Coen en de Compagniesdochters	32
1.4.2 Geen vrouw was goed genoeg	32
1.5 VOC: Het concubinaat in slavernij beleden	35
1.5.1 Militaire contacten met slavinnen en ex-slavinnen	38
1.5.2 18 ^e eeuw – "weeskinderen" voor het leger	40
1.5.3 VOC: Slaven als soldaten, Papangers en Mardijkers	42
1.5.4 Syfilis, 'het eerste cadeau' van Europa voor Oost-Indië	48
1.6 VOC: Bevelhebbers met slavinnen als concubine	50
1.6.1 Gouverneur-generaal Cornelis Speelman, 1681 - 1684	51
1.6.2 Gouverneur-generaal Gustaaf Willem van Imhoff, 1743 - 1750	52
1.6.3 Resident Van Stralendorff, 1784	53
1.7 Van VOC-troepen naar KNIL: Het concubinaat blijft	54
1.7.1 Gouverneur-generaal Daendels, 1807-1811	55
1.7.2 Brits bestuur brengt geen verandering	57
1.7.3 Opmaat naar de geboorte van het KNIL	59

Hoofdstuk 2: Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, KNIL	65
2.1 Gevechtskracht: opmaak van de troepenmacht	65
2.1.1 Ontwikkeling van de troepenmacht 1830 - 1927	66
2.1.2 Werving Europese KNIL-manschappen	67
2.1.3 Werving inheemse KNIL-manschappen	70
2.1.4 'Libineuze driften': vrouwen in de kazerne	74
2.1.5 Belanda hitam: verkapte slavenhandel voor het KNIL	76
2.1.6 Papangers: "werving" van voormalige slaven bleef slavernij	79
2.2 Gevechtskracht: seksueel overdraagbare aandoeningen	81
2.2.1 Soa's en gevechtskracht van het KNIL	84
2.2.2 De "huishoudster" als bron van of middel tegen venerische ziekten	86
2.2.3 Ziekte- en vrouwbeeld ook na afschaffing onveranderd	91
2.2.4 KNIL bron eigen verzwakking: met de "SS Syfilis" naar de Oost	95
2.2.5 KNIL bron eigen verzwakking: prostituees in militair strafwezen	120
2.2.6 KNIL bron eigen verzwakking: prostituees en prostitueren <i>njai</i>	127
2.3 Gevechtskracht inzetten: angst zaaien door geweldgebruik	135
2.3.1 Kartini: hegemonie door geweld en angst slecht voor iedereen	136
2.3.2 Snouck Hurgronje: humanere geweldstheorie niet realistisch	137
2.3.3 Straffeloos geweldgebruik was "normaal"; enkele voorbeelden	140
2.4 De oogst van het gezaaide: allomtegenwoordig geweld	155
2.4.1 Baay: wreedheid tegen inheemse vrouwen buiten KNIL	156
2.4.2 Niet militair geweld tegen inheemsen: het Rapport Rhemrev	157
Hoofdstuk 3: De institutionalisering van het kazerneconcubinaat	169
3.1 Geschiedenis werkt door: vrouwentekort en slavernijtoestanden	171
3.2 Wie was de <i>njai</i> voordat zij <i>njai</i> werd?	175
3.2.1 Gezinsleven in armoede	175
3.2.2 Islamitische afkomst	179
3.3 Rekruteren van <i>huishoudsters</i>	182
3.3.1 Javaanse vrouwen voor Buitengewesten	182
3.4 De goed verzorgde, maar ongehuwde soldaat vecht harder	185
3.4.1 Hongerpreventie: August Prell en zijn eerste <i>huishoudster</i>	186
3.4.2 Het wettig huwelijk komt het leger niet ten goede	187
3.5 Tegen alcoholisme, sodomie en suïcide	187
3.5.1 Bestrijding alcoholisme	189
3.5.2 Suïcidepreventie en 'zwarte hond'	193
3.5.3 Sodomiepreventie	196

3.6	De <i>njai</i> als bezuinigingsmaatregel	198
3.6.1	De <i>njai</i> goedkoper dan echtgenote – KNIL anti-wettig huwelijk	198
3.6.2	Meer salaris, voor een gezin, of voor de gereguleerde prostitutie	199
3.6.3	De Gemengde Huwelijken Regeling – een kostenpost	200
3.7	De KNIL- <i>njai</i> : 100 jaar cijfers en regels	205
3.7.1	Gouvernementsbesluit no. 5; bekrachtiging <i>njai</i> voor leger	206
3.7.2	De <i>njai</i> ; rechteloos in het Burgerlijk Wetboek voor Nederlandsch-Indië	207
3.7.3	Alle concubinaatregelingen van 1908 op een rijtje	208
3.8	<i>Njai</i> -statistieken	213
3.8.1	1861	213
3.8.2	1888	214
3.8.3	1901	214
3.8.4	1911	215
3.8.5	De realiteit	216
	Hoofdstuk 4: Het dagelijks leven van de kazerneconcubine	219
4.1	Het kazerneleven	219
4.1.1	Dagelijks leven in de tangsi	219
4.1.2	Vrouwenloodsen	223
4.1.3	Huisvesting	227
4.2	Het leven te velde	236
4.2.1	De <i>njai</i> te velde	237
4.2.2	De <i>njai</i> op het slagveld	238
4.3	De liefde en het huwelijk: zeldzame, maar aanwezige verschijnselen	241
4.3.1	Alfred Wilhelm en Djoemiha	241
4.3.2	Jurjen en Gouw Pe Nio	241
4.3.3	Aart en Djelema	242
4.3.4	Adriaan, zijn broer Matthijs en Srie	243
4.3.5	Popke en Entjih	244
4.3.6	Gemengde huwelijken toegestaan door KNIL, verguisd in maatschappij	245
4.4	Wegwerpen <i>njai</i> : Van Jan Fuselier tot de hoge heren	245
4.4.1	Postkazernesyndroom	247
4.4.2	Camphuys: verteerd op de achterboeg, vergeetachtig in het moederland	247
4.4.3	Alexander Cohen: verliefd maar geen geld	248
4.4.4	Verstoting in de burgermaatschappij: Snouck Hurgronje	249

Hoofdstuk 5: Pauperisme, verstoten kinderen en de afschaffing van het kazerneconcubinaat	253
5.1 Het pauperisme	255
5.1.1 Vooroordelen fnuiken vroege bestrijding pauperisme	255
5.1.2 Pauperisme aan zedelijk peil KNIL, kazerneconcubinaat, verbonden	258
5.1.3 Toename pauperisme door misbruik erkenningsregeling	259
5.1.4 Pauperisme en kazerneconcubinaat onlosmakelijk verbonden	261
5.2 De kinderen uit de tangsi: KNIL bedruipt zichzelf	262
5.2.1 Vroege zorgen bij de legertop – de opmaat naar de pupillenschool	263
5.2.2 Pupillenschool te Gombong	265
5.2.3 “Weeshuizen”: ook een bron voor nieuwe KNIL-soldaten	269
5.2.4 Ook een optie: ontvoering van kinderen naar het moederland	274
5.3 Meisjes, een verhaal apart	274
5.3.1 Generaal Stuers had een plan voor de meisjes	275
5.3.2 Meisjeshuizen: opvoeding tot nette echtgenote, of concubine	276
5.3.3 Het trauma van geen afkomst hebben	279
5.3.4 Raden Kartini: onderwijs is de sleutel	285
5.4 De afschaffing van het kazerneconcubinaat	290
5.4.1 De eerste kamervragen over het zedelijk peil van het KNIL	291
5.4.2 De pauperismecommissie en generaal Boetje	297
5.4.3 Tegengaan van het concubinaat onder officieren	298
5.4.4 Idenburg: ‘geen reden tot maatregelen’	300
5.4.5 Wat is ‘onbesproken gedrag’?	301
5.4.6 Savornin Lohman: ‘bevorder schaamte om de <i>njai</i> ’	303
5.4.7 Jan Fuselier krijgt <i>njai</i> -verbod in 1914, afschaffing duurde nog “even”	304
5.5 De <i>njai</i> definitief weggeworpen	305
Conclusie	307
Noten	309
Literatuur	321
Lijst van bijlagen	329
Bijlagen	331

Lijst van afkortingen

KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger*
NCOV	Nationale Christen Officieren-Vereeniging
NI	Nederlands-Indië
SOA	Seksuele overdraagbare aandoeningen
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie
WO II	Tweede Wereldoorlog

*Het Nederlands-Indisch Leger (NIL) kreeg in 1836 het predicaat Koninklijk, maar in de praktijk raakte deze naam bijna een eeuw lang niet in gebruik. Pas sinds 1933 is het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) ook echt het KNIL gaan heten. Andere termen die men in de literatuur tegenkomt, zijn (Oost-)Indisch leger of koloniaal leger. (Baay, 2008:121)

Woordenlijst

Anak kolong	Kazerne- of tangsikinderen
Arak	Sterke drank (gemiddeld 33,5% alcohol) uit Indonesië, een destillaat uit suikerriet
Perkara	Ruzie, geschil
Bale bale	Rustbank
Benteng	Vesting
Chambree	Gemeenschappelijke slaapzaal in een kazerne
Concubinaat	Buitenechtelijke samenleving
Huishoudster	Verhullend woord voor vrouw die met een Europeaan samenleeft
Kain	Been- en lendenenbekleding
Klewang	Korte sabel of hakmes
Kompenie	Het koloniale leger, door de inlanders zo genoemd
Mardijker	Vrij man die niet meer in slavernij leefde en meestal christen was

Moentji	Kazernewoord voor vrouw die met een militair samenleeft
Njai	Concubine, huishoudster
Pasar	Markt
Rantang	Metalen stapelpannetjes
Ration	Rantsoen
Slendang	Indische traditioneel meestal gebatikte kledingstuk, draagdoek
Tandil	Opzichter
Tandoe	Draagstoel, draagbaar
Tangsi	Kazerne
Tikar	Slaapmat
Vrouwenperkara	Geschil over een vrouw
Vrouwenziekten	Syfilis en andere venerische ziekten
Warong	Indisch eethuisje

Voorwoord

In 2015 probeerde slavernijdeskundige Piet Emmer de discussie rondom de afbeeldingen op de Gouden Koets van het Nederlands koningshuis te beslechten. Eén van de artikelen die deel uitmaakten van de discussie was 'Koningspaar rijdt in 'racistische' koets'. Daarin stelde de oud-hoogleraar: '[..] "Dat het een symbool van de slavernij zou zijn, is geen goed punt, want we hadden toen geen slaven. We streeden juist voor de afschaffing van de slavernij." [..]' (Het Parool, 5 september 2015) In dit boek zal ik aantonen dat dit geen historisch feit is, maar een manier om naar de geschiedenis te kijken. Om met elkaar te kunnen praten over dergelijke onderwerpen worden definities bedacht en afbakeningen geformuleerd. Het nadeel daarvan is dat die kunnen voortkomen uit zulke oude denksporen, dat men zichzelf al niet meer bewust is van de toedekkende, vergelijkende werking ervan.

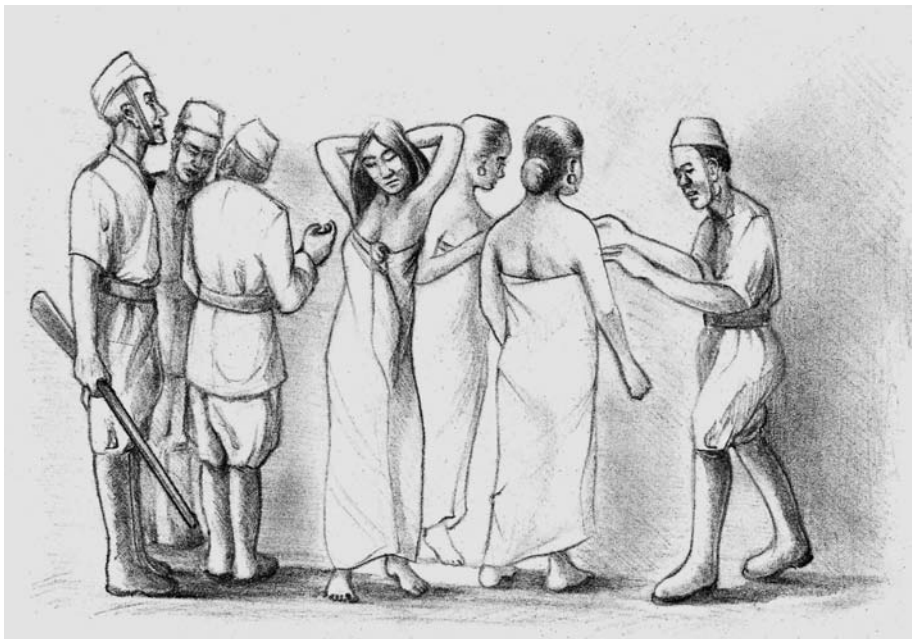
Wat de heer Emmer buiten beschouwing liet, was dat bij ingebruikname van de Gouden Koets in 1898, de door hem genoemde strijd al bijna 40 jaar duurde en men nog weinig zicht had op het winnen ervan. In feite verdween de slavernij pas 52 jaar nadat zij er officieel was afgeschaft in Nederlands-Indië. Dit blijkt uit een document van de hand van GG Alexander W.F. Idenburg die op 28 november 1912 de toenmalige minister van Koloniën, Jan Hendrik de Waal Malefijt, telegrafisch het volgende liet weten:

'De resident van Bali bericht: allen slaven in het landschap Gianjar is de vrijheid gegeven, waardoor de slaverny thans in het geheele gewest afgeschaft is.' [1]

Intussen bleven zaken als het kazerneconcubinaat, dat gezien mag worden als een verkapte vorm van slavernij, van vrijheidsberoving en totale onderwerping aan de Nederlandse meester, ongehinderd bestaan tot 1928. Om dan te zeggen *'we hadden geen slaven meer in die tijd'* doet de realiteit en de mensen die haar doolieften naar mijn mening totaal geen recht.

Het grote verhaal beslaat maar liefst drie eeuwen, waarover ik verre van uitputtend kan zijn, maar die ik toch tezamen heb genomen, omdat het verhaal nog niet verteld is. Althans, niet op deze manier. Het vraagt dan ook om een groot gebaar. Daarom is het omslagontwerp een bewuste reactie op het voortleven van wat mijns inziens een mythe is die nog steeds in stand gehouden wordt: dat met de afschaffing van de slavernij in Oost-Indië, Nederland niet langer slavernij bedreef.

VOC-soldaten die een slavin uitzoeken om als concubine bij zich te nemen, of KNIL-soldaten die een *"huishoudster"* uitzoeken?

Schets Michiel Tan.

Inleiding

In 2008 publiceerde Reggie Baay zijn baanbrekende boek getiteld *De njai*. Op dat moment wisten nog maar weinigen wat een *njai* was: de inheemse concubine van een Europeaan in Nederlands-Indië. Baay deed uit de doeken dat hij zelf kleinkind van een *njai* was en dat hij pas na de dood van zijn vader oude stukken tegenkwam waaruit de achtergrond van zijn oma bleek. Baay schreef in de inleiding van zijn boek over zijn vader die de Japanse bezetting van Nederlands-Indië meemaakte:

'Zoals vele oorlogsslachtoffers zweeg hij over het onzichtbare deel van zijn leven; hij leek altijd uitsluitend gericht op de toekomst. Daarin pasten geen brede uiteenzettingen over zijn verleden. Daarover sprak hij niet. Tot dat onzichtbare deel behoorde ook zijn Javaanse moeder, mijn biologische grootmoeder. Ook over haar sprak hij niet, ondanks mijn aandringen.' (Baay, 2008: 9)

Daarmee maakte Baay direct duidelijk hoe dicht deze schijnbaar verafgelegen geschiedenis nog bij ons is. In twee stappen zijn we van een onwetend gehouden kleinzoon bij de vrouwen die één van de grootste, verzwegen, schandalen van de Nederlandse koloniale geschiedenis aan den lijve ondergingen. Want dat is wat de *njai* en haar voorgangster, de slavin-concubine uit het VOC-tijdperk in wezen zijn: een groot, lang verzwegen, genegeerd en met eufemismen bedekt schandaal van misbruik, vrijheidsberoving en bovenal mensonterende minachting en onverschilligheid. En dat drie eeuwen lang.

De omvang van dit schandaal kan en mag men niet onderschatten. Het is vergelijkbaar met de relatief recente omslag in het historisch-wetenschappelijk denken over het geweldsgebruik van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) na WO II. In 2016 verscheen de omvangrijke studie van Remy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor*, waarin aan het einde van bijna 900 pagina's minutieus en gedegen onderzoek de harde en voor Nederland onverkwikkelijke conclusie wordt getrokken dat het bedoelde geweld *structureel extreem* was. De gangbare omschrijving 'incidenteel excessief' kan definitief naar het rijk der fabelen worden verwezen. De tijd is gekomen om meer van dergelijke historische koloniale fabelen te ontmaskeren. Eén daarvan is de kazerne-*njai* van het KNIL, de rechteloze soldaten-concubine die eeuwenlang eufemistisch *huishoudster* werd genoemd.

Rond haar oprichting in de jaren dertig van de negentiende eeuw maakte het KNIL meteen ruimte in haar reglementen voor de inheemse vrouw met wie veel onderofficieren en soldaten ongetrouwd samenwoonden, hun *huishoudster*, de *njai*.

De geschiedenis leert dat hoewel de christelijke Nederlandse normen en waarden vanzelfsprekend tegen een dergelijke onzedelijke praktijk waren, de *njai* van onschatbare waarde was voor de gevechtskracht van het koloniale leger. Ten eerste behoeft zij de van vrouwelijk contact verstoken militairen voor langdurige uitschakeling door venerische ziekten, opgelopen in de rond KNIL-kampen altijd welig tierende illegale prostitutie. Ten tweede hielp zij met haar zorgen en huishoudelijkheid de getormenteerde soldaat, die zware geweldsdelicten moest plegen tegen haar volk, om de juiste gevechtshouding te bewaren en niet in gokken en drinken te vervallen. Ten derde vormde zij een flinke bezuinigingspost voor de legerfinanciën, wat de slagkracht ook weer ten goede kwam. En ten vierde maakte het feit dat het KNIL-vrouwen toestond binnen de gelederen, de rekrutering van een grote aanvullende inheemse troepenmacht mogelijk. Het koloniale leger heeft vanaf het prille begin rond 1600 niet zonder dergelijke aanvullingen gekund.

Gezien haar belang voor het koloniale leger zou men kunnen verwachten dat de *njai* een positie innam die dat gewicht weerspiegelde, maar niets was minder waar. De positie van de *njai* was rechteloos en haar hele kazernebestaan was afhankelijk van de wensen en besluiten van 'haar' militair. Die kon haar, en de kinderen die hij bij haar verwekte, in een handomdraai verstoten zonder ooit nog naar haar/hen om te kijken. Dit gebeurde zo vaak dat de verstoten kinderen een hele nieuwe, maatschappelijk problematische bevolkingsgroep gingen vormen, die van de Indo-pauzers. De *njai* was afkomstig uit de inheemse islamitische samenleving waaruit zij om godsdienstige en culturele redenen, vanwege haar levenswandel, al verstoten was. De *ex-njai* en haar kinderen waren zodoende nergens in de koloniale Indische samenleving meer thuis en raakten vrijwel allemaal aan lager wal. De enige kans die deze jongens en meisjes hadden op een wat beter bestaan was... dienst nemen bij het KNIL of *njai* worden van een KNIL-militair. Hanneke Ming schreef in 1983 als eerste over het kazerneconcupinaat en concludeerde toen al dat '*de gevechtsvaardigheid van het Indisch leger verzekerd werd over de rug van de inheemse vrouwen en hun kinderen.*' (Ming, 1983: 93, vertaald in Groen, 2009: 131)

In deze studie naar de geschiedenis van de kazerne-*njai* neem ik u mee van de slavernij onder de VOC begin 1600, langs twee eeuwen ongeneerd gebruik van slavinnen voor genoemde militaire doeleinden. In die tweehonderd jaar werd de fundering gelegd voor het geïnstitutionaliseerde misbruik van inheemse vrouwen door het KNIL. In drie hoofdstukken over het KNIL, de institutionalisering van de *huishoudster* en het dagelijks leven van de kazerne-*njai* belicht ik dat tot nu toe zo zwaar onderbelicht gebleven koloniale schandaal, waarover de Nederlandse dominee E. Haan in 1888 schreef dat de KNIL-soldaat:

[..] zoo dikwijls hij wil van *njai* veranderen kan en vrijheid heeft een ruiling met zijn kameraad aan te gaan. [..] zij zijn zoovele onmisbare meubelstukken, of, wilt ge' slavinnen, waarmede ieder precies doet wat hij goedvindt.' (Haan, 1888: 44)

In 1888 was de slavernij al 28 jaar officieel afgeschaft, maar niet voor de inheemse vrouwen die in de KNIL-kazerne tot een Europese soldaat behoorde. Dat zou nog tot 1928 duren. Toen werd de *njai* ook door het KNIL zelf definitief verworpen.

Het is algemeen bekend dat de Japanse term 'troostmeisjes' een pijnlijk en schandelijk eufemisme is voor brute, vaak sadistische verkrachting van vrouwen in oorlogstijd. De term wordt in Nederland veelal geassocieerd met de Tweede Wereldoorlog maar bestond in Japan al eeuwen. De troostmeisjespraktijk is diepgravend onderzocht door de wetenschap en uitgebreid besproken in de media en politiek. Wie naar aanleiding van een publicatie als die van Baay, of bijvoorbeeld Lin Scholte, in de geschiedenis van de *njai* duikt, gaat zich gaandeweg verbazen over de oorverdovende stilte rond deze vrouwen, en hun kinderen, die drie eeuwen lang gebruikt werden voor het zelfde doel waarvoor de Japanners hun 'troostmeisjes' inzetten: het stillen van de seksuele honger en het voorkomen van venerische epidemieën onder soldaten, ofwel: het zo goedkoop mogelijk op peil houden van de gevechtskracht van het leger.

Maar schijn bedriegt hier. Zo opmerkelijk is die stilte niet. Het lot van de troostmeisjes werd pas een actueel onderwerp toen *Nederlandse* vrouwen naar voren kwamen met hun ervaringen in de Japanse kampen. Journaliste Brigitte Ars beschrijft in haar *Troostmeisjes* hoe de temporeaire krijgsraad van Batavia na de capitulatie van Japan uitgesproken discriminerend handelde, aangezien hier alleen werd geoordeeld over het onrecht dat de Nederlandse vrouwen was aangedaan. Het lot van de Indische vrouwen die eveneens tot prostitutie waren gedwongen in Semarang (Java), werd volslagen genegeerd. (Ars, 2000: 196) Hier komt de werkelijke koloniale erfenis van het langdurig behandelen van inheemse vrouwen als meubelstukken aan het licht: *nog steeds* kijkt men amper naar haar om in de wetenschap of politiek. Vreemd is dat niet. Zelfs zeer gerespecteerde, onderlegde mannen als Nederlands eerste grote arabist, en adviseur van de topmilitair Van Heutz, Christiaan Snouck Hurgronje, bleken prima in staat om hun inheemse concubine met kinderen en al te verstoten en nooit meer naar hen om te kijken.

De houding die de geïnstitutionaliseerde uitbuiting mogelijk maakte, werd doorleefd in *alle lagen* van de Europese bevolking van Oost-Indië, eeuwenlang, en werd zeer treffend omschreven door Raden Adjeng Kartini (1879-1904), één van de helden

van Indonesië. Een jonge vrouw die tegen de gangbare mores van haar tijd in onderwijs had genoten en uitgebreide correspondentie onderhield met Nederlandse vrienden zoals Rosa Abendanon. Deze voorvechtster van vrouwenrechten beschrijft in haar werk talloze misstanden die zij om zich heen waarnam, en schroomt ook niet de achtergelegen oorzaken te benoemen:

't Grieft mij zoo ontzettend, en men heeft 't ons maar al te dikwijls laten voelen, dat wij Javanen eigenlijk géén menschen zijn. Hoe willen de Nederlanders toch door ons Javanen bemind zijn, als zij ons zóó behandelen!' (Abendanon, 1912: 38, 68)

Indachtig de temporaire kriegsraden en meer recentelijk het eindelijk definitief ontmaskeren van een decennialang bewust en zorgvuldig in stand gehouden geweldsmythe, behoeft het geen toelichting dat wij nog steeds leven met de erfenis van die door Kartini beschreven houding, al zal er nu geen weldenkend mens meer zijn dat letterlijk zo over zijn medemens zal denken. Had u aan Jan Fuselier gevraagd wat hij van zijn *njai* vond dan had hij hoogstwaarschijnlijk hoog opgegeven over haar kookkunsten, uiterlijk en seksuele vaardigheden, ja, hij had zelfs verliefd kunnen lijken in zijn beantwoording van die vraag, maar niets van dat al kon voorkomen dat hij haar uiteindelijk, na verrichte diensten, weg zou werpen, gelijk zijn meerderen dat deden die het 'goede' voorbeeld gaven.

Hoofdstuk 1

De eerste twee eeuwen concubinaat: gevechtskracht, soa's en slavernij

Over het verkrijgen en de behandeling van *njais* valt heel veel te zeggen. Zo ook over hun dagelijks leven en positie in de samenleving: voor, tijdens en na een periode van samenleven met een Europese militair. Maar over de argumenten waarmee men ook na drie eeuwen nog het kazerneconcubinaat bleef verdedigen, kan men kort zijn:

'[...] de njai was een noodzakelijk kwaad gezien de eisen van moeder natuur, zij was goud waard om de gevechtskracht van het Indisch leger op peil te houden [...].'

(Groen, 2009: 133)

Het zwaarstwegende argument was wel de bevordering van de gevechtskracht van de koloniale troepenmacht. De zorg van de *njai* voor haar (tijdelijke) levensgezel verhoogde diens levensstandaard binnen het militair apparaat aanzienlijk, wat hem een meer parate soldaat maakte. Maar vooral weerhield zij hem van verzwaking door een een geslachtsziekte op te lopen bij de immer rond het KNIL zwerrende prostituees. Nu zijn legers en seks overal, en al veel langer dan het KNIL-kazerneconcubinaat, problematische bedgenoten. Wie echter verder kijkt dan de voor de hand liggende controle over mannelijke driften, ziet dat het KNIL toch een bijzondere positie innam tussen de koloniale legers van haar tijd. Uit die positie valt ook het langdurige bestaan van het kazerneconcubinaat te verklaren. In dit hoofdstuk ga ik daarom dieper in op de krachten die het concubinaat en de koloniale troepenmacht zo sterk met elkaar verweefden dat de *njai* en alle praktijken rondom haar tot 1928 konden blijven bestaan. Pas in dat jaar, na een strijd van 30 jaar en een levensduur van dik drie eeuwen, werd het kazerneconcubinaat definitief afgeschaft. (Groen 2009: 133; Baay, 2008: 173-4)

1.1 Gevechtskracht: de seksparadox van ieder leger

Seks met en genegenheid voor vrouwen zijn factoren die bij heteroseksuele mannen leiden tot optimaal fysiologisch en psychologisch functioneren. Ze zijn van grote invloed op de fysieke prestaties van die mannen. Als zodanig behoren ze tot de primaire levensbehoeften, zeker voor jonge mannen, en dat maakt ze een

noodzakelijke bijkomstigheid voor een goed presterend leger. Al sinds er legers bestaan, is seksuele omgang met vrouwen een essentieel aspect voor een succesvolle strijdmacht. Maar, de consequenties die dit met zich mee brengt – denk aan promiscuïteit, prostitutie en verkrachting – leiden al even zo lang tot de belangrijkste niet-oorlogsgelateerde factoren die het leger weer verzwakken: losbandigheid, desertie en venerische ziekten met een epidemisch karakter. Van Genghis Khan tot huidige *warlords* die de wereld onveilig maken, allemaal hadden ze op enig moment te maken met deze seksparadox.

Voorop staat het feit dat alle legers voor het overgrote deel uit jonge mannen (late tieners, twintigers) bestaan, een bevolkingsgroep die overal ter wereld uit zichzelf al veel tijd aan (het denken aan) seks besteedt. Daar komt in oorlogstijd nog eens bij dat mannelijke competitiedrift, het langdurig verstoken zijn van vrouwelijk gezelschap, en de verhoogde spanning ten overstaan van de overal loerende dood de wellust van de mannen extra verhogen. Hiermee verbonden zijn de inzichten van de legertop aangaande het inzetten van seks als wapen. Genghis Khan gebruikte seks al als oorlogsinstrument, de troostmeisjes van de Japanners zijn berucht en zelfs na de capitulatie van Japan werd daar nog een instituut opgericht waarvoor vrouwen werden geronseld om Amerikaanse soldaten seksueel van dienst te zijn, opdat die niet massaal de vrouwen van het Japanse volk zouden verkrachten. (Potts & Hayden 2008) De Britse en Franse koloniale legers zochten hun heil liever in de prostitutie dan in verbintenissen met de volkeren die zij overheersten. (Groen, 2009: 125-6) In Nederlands-Indië institutionaliseerde men de twee eeuwen oude VOC-praktijk van onvrijwillig samenleven met slavinnen en seks zonder de noodzaak van wederzijdse instemming, opdat Jan Soldaat en zijn meerderen er beter van zouden worden, of op zijn minst niet ziek.

1.1.1 Niet “vrouwenziekten” maar legerziektes

In de vergadering van 27 november 1902 deed het katholieke Tweede Kamerlid Van Vlijmen het voorstel om de vergunningen voor *‘het hebben van een huishoudster in het kampement’* [1] en daarmee dus het kazerneconcubinaat af te schaffen. Al snel maakten de bestuurders van Oost-Indië stevig bezwaar bij minister Idenburg van Koloniën. Gouverneur-generaal Willem Rooseboom, de Raad van Nederlands-Indië en generaal Willem Boetje schreven aan de minister dat ze geen heil zagen in dit voorstel *‘[...] ‘zoolang er geen beter middel is om Europeesche militairen in de gelegenheid te stellen zich te vrijwaren voor besmettelijke vrouwenziekten.’* [2] (nadruk NM) Via gouverneur-generaal Rooseboom onderbouwde commandant Boetje de bezwaren tegen het voorstel van de heer Van Vlijmen, in een betoog dat later aan bod zal komen.

Hier volstaat de vaststelling dat men ook begin 20^e eeuw (de oudere bronnen staan vol met het woord ‘vrouwenziekten’) de verschillende venerische ziekten nog aan de vrouw toeschreef, in plaats van de hand in eigen boezem te steken.

Het is juist in de eeuwenoude connectie tussen legers en geslachtsziekten, voornamelijk overgedragen via de prostitutie, dat de verbondenheid van oorlog, legers en seks het sterkst tot uitdrukking komt. Volgens Potts en Hayden (2008) is er geen leger ter wereld geweest dat niet op enig moment gebruik maakte van prostituees, met als gevolg dat er ook een eeuwenlange directe lijn bestaat tussen de verspreiding van venerische ziekten en legers. De ontstaansgeschiedenis van de ziekte *syphilis* spreekt boekdelen in dezen. Het waren de Franse legers van Charles III die in 1494 Italië binnenvielen die een ziekte die destijds vrijwel gelijk gesteld werd aan de pest, over heel Europa verspreidden: *Il morbo Gallico* (de Franse dood) heette de ziekte die pas in 1530 via de Italiaanse arts-dichter Girolamo Fracastoro de naam ‘*syphilis*’ zou krijgen. Op dat moment tierde de ziekte al welig in Spanje, Italië, Rusland, Hongarije, Groot-Brittannië en daarmee ook in de Oost, India en Canton. (Palmer, 2003: 38) De connectie tussen legers en seksueel overdraagbare aandoeningen (soa’s) heeft sindsdien zulke vormen aangenomen dat er in de Verenigde Staten een aparte tak van medische wetenschap bestaat, die zich richt op de bijdragen van het Amerikaanse leger aan de studie van soa’s. (Rasnake, 2005)

Aan de oplossing van het KNIL voor de seksparadox is de titel ‘Wegwerprouwen’ ontleend. Hoe naargeestig de implicaties daarvan ook mogen zijn, het kan nog steeds als een eufemisme gezien worden wanneer men bedenkt aan wat de *njai* werkelijk voor het KNIL betekende: een probate vervanging van het bekende anti-conceptiemiddel voor mannen dat na de daad wordt weggeworpen. En die zienswijze bleef niet beperkt tot Oost-Indië. Haalde ik hierboven het Kamerlid Van Vlijmen aan dat mordicus tegen het kazerneconcubinaat was, er waren ook Kamerleden die er de voordelen zeer wel van inzagen. Zo bezocht Tweede Kamerlid Van Kol begin twintigste eeuw, tijdens een verblijf in de Oost, een vrouwenloods in fort Amsterdam te Menado, de hoofdstad van Noord-Celebes (Sulawesi Utara). Over dat bezoek noteerde Van Kol later in zijn lijvige reisverhaal ‘Uit onze koloniën’:

‘In de vrouwenloods zaten gedurende mijn bezoek de soldatenvrouwen bijeen, en ook hier vernam ik dat onder de Europeesche soldaten die met een huishoudster leven, geen venerische ziekten voorkomen, terwijl die onder het personeel der Marine veelvuldig worden aangetroffen, en deze matrozen in 1901 zelfs meerdere vrouwen in Menado hebben besmet.’ (1903: 297)

Waarschijnlijk onbedoeld stipte Van Kol hier een punt aan dat de term “vrouwenziekten” verder uitholt ten faveure van de term “legerziekte”: de militairen waren niet alleen slachtoffers van venerische ziekten van die dagen, ze waren ook regelmatig *de bron* ervan. Verderop zal ik aantonen dat de inlandse prostituee of de *njai* evengoed als *slachtoffer* van uit het moederland overgebrachte geslachtsziekten te beschouwen is. Maar alvorens terug te keren naar de praktijken van de Nederlandse kolonisator, richt ik kortstondig de aandacht op die andere overheerser met een eeuwenlange geschiedenis van geïnstitutionaliseerde seksdwang ten behoeve van soldaten: Japan.

1.1.2 Japan: ook een eeuwenlange geschiedenis van wegwerpvrouwen

De verschillende oplossingen die legers en regeringen door de eeuwen heen hebben bedacht voor de seksparadox kwamen niet uit de lucht vallen. Ze zijn vaak het resultaat van decennia of zelfs centennia oude praktijken. De antropologe en journaliste Hilde Janssen woonde ruim vijftien jaar in Azië toen zij een onderzoek publiceerde naar, onder andere, Javaanse *troostmeisjes* in Japanse kazernebordelen. (Janssen, 2010) In haar werk, en dat van Brigitte Ars (2000), kwam ik passages tegen die veel overeenkomsten vertoonden met de Javaanse *huishoudsters* die decennia eerder de kazernen van het KNIL bevolkten.

Zo hadden de feodale machthebbers in Japan al vroeg, 1528, ‘een officieel prostitutiesysteem met erkende rosse buurten [...]’ (Ars 2000: 21) Die praktijk mondde uit in Yoshiwara, misschien wel de beruchtste legale prostitutiezone ter wereld in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Onder onmenselijke omstandigheden werkten duizenden meisjes, vrijwel zonder uitzondering afkomstig uit de arme onderlaag van de Japanse bevolking, als seks-slavinnen binnen deze *gated community* avant la lettre. (Ars, 2000: 21-2) In de negentiende eeuw gaf de Japanse overheid ook officieel haar goedkeuring aan de export van Japanse prostituees naar China – de meisjes werden denigrerend en eufemistisch *karayuki*, ‘Chinagangers, genoemd – en later ook naar andere streken, waarvan Singapore één van de bekendste is. (Ars, 2000: 22-3) Net als het kazerneconcubinaat in Nederland, kende ook Japan fervente tegenstanders van deze eeuwenlange minachtende behandeling van vrouwen. Diplomaten beschouwden de praktijken rondom de *karayuki* als een schande voor de eer van het Japanse rijk. (Ars, 2000: 24) Toch waren de oude sentimenten net als in Nederlands-Indië bijzonder sterk: men zag ‘prostitutie als een middel om de samenleving in sociaal opzicht stabiel te houden’ (Ars, 2000: 21) Ook de handel in *karayuki* werd pas in de jaren 20 van de twintigste eeuw afgeschaft, maar dat kon niet voorkomen dat deze meisje kort daarna de voorlopers bleken te zijn van de beruchte *troostmeisjes*. (Ars, 2000: 24-5)

De Japanse overheid bestudeerde al vóór de bezetting van Indië het idee om legerbordelen op te zetten. Uit notities van het hoofd gezondheidszaken van het ministerie van Oorlog bleek dat de rol van de Indische dorpschoudeuren uitgebreid was besproken. Deze zouden bij de rekrutering van vrouwen ingeschakeld worden. Een Japanse arts deed in Nederlands-Indië tussen september 1940 en juni 1941 in het geheim onderzoek naar de bordeelcondities. De arts schreef dat er in veel bordelen geslachtsziekten voorkwamen. Daarom was het volgens hem noodzakelijk om dorpschoudeuren opdracht te geven om legerbordelen op te zetten. Ze moesten ook vrouwen ronselen om in de bordelen te werken en hen medisch onderzoeken op syfilis en andere geslachtsziekten. De dokter benadrukte dat legerbordelen nodig waren om verkrachtingen te voorkomen, wat de vertrouwensrelatie met de lokale bevolking zou kunnen verstoren. De inlandse moslims hanteerden namelijk strenge kuisheidsnormen, waarschuwde de Japanse arts. Zijn mening sloot goed aan bij het beleid van het Japanse ministerie van Oorlog in 1938 dat legerbordelen aanpreef als een effectief middel om de 'lustgevoelens' van de militairen onder controle te brengen. (Ars, 2000: 145; Janssen, 2010: 93) Het Japanse ministerie van Oorlog had in de havenstad Semarang (Java) legerbordelen die zij *Centra voor seksuele ontspanning* noemde.

In een voorschrift uit 1938 roemt het ministerie '[..] het "directe en intense" psychologische effect van de ontspanningscentra, en noemt het beheer "zeer belangrijk" voor het moreel van de manschappen, het handhaven van de orde en het voorkomen van verkrachtingen en geslachtsziekten.' (Janssen, 2010: 34-5)

De Japanse richtlijnen kwamen voort uit de desastreuze gevolgen van het seksuele geweld door soldaten gebezigd in de strijd. Begin jaren 20 was het Japanse expeditieleger in Siberië zwaar gehavend teruggekeerd. De verliezen waren echter niet door de vijand aangericht, maar doordat geslachtsziekten onder de manschappen epidemische vormen hadden aangenomen. Bijna een derde van de 75000 soldaten kreeg syfilis en/of gonorrhoe. Daarop ontwikkelde de Japanse bezetters een vergunningensysteem voor prostitueebezoek door soldaten dat later in China en andere bezette gebieden is overgenomen. (Janssen, 2010: 35)

In 1931 lagen in Mantsjoerije wederom de venerische ziekten op de loer, en daar manifesteerde zich nog een ander nadelig effect van de sekshonger van de Japanse soldaten (gewend als men inmiddels was, in de Japanse samenleving, aan de man die neemt wat hem toekomt zonder de als minderwaardig beschouwde vrouw daarbij in overweging te nemen (Ars, 2000: 25-7). De Japanse soldaten verkrachtten bij de slag om Shanghai honderden, mogelijk duizenden vrouwen, wat de woede van de bevolking tot het kookpunt dreef en het verzet tegen de Japanners nieuwe kracht gaf.

Luitenant-generaal Okumura Yasuji liet een groep prostituees overkomen en richtte daarmee het eerste trooststation op: *'Hij zei dat hij zijn soldaten wilde troosten door ze vrouwen te schenken, waarmee hij hun agressie in toom hoopte te houden.'* (Ars, 2000: 28-9)

Echter, voordat de Japanse overheid dit idee institutionaliseerde, zou het wangedrag van de Japanse soldaten zich op de meest gruwelijk wijze herhalen. In 1937 werden, bij wat de geschiedenis is ingegaan als 'De Verkrachting van Nanking' (Chang, 1997), in zes weken tijd naar schatting 80.000 meisjes en vrouwen verkracht. Sadistische wreedheden en perversiteiten kenmerkten deze inktzwarte periode tijdens de oorlog tussen China en Japan. Internationaal prestigeverlies en de vrees dat de kapotgemaakte Chinese bevolking een echt gevaar zou gaan vormen, dreef de Japanse overheid en legertop ertoe, om de soldaten niet te straffen, maar om het systeem van troostmeisjes op grote schaal te gaan organiseren.

Vanwege de dwang, de misleiding, de ontvoering en het excessieve geweld dat de Japanse troostmeisjes en hun voorgangsters omringen, zou een directe vergelijking met de *njai* van het KNIL een gotspe zijn. Toch zijn in het voorgaande diverse belangrijke overeenkomsten aangestipt tussen de door Japan en Nederland ontwikkelde antwoorden op de seksparadox in hun troepenmachten. Die overeenkomsten maken een vergelijking op andere punten, zoals institutionalisering, formele vrijwilligheid en het slavernijgehalte van het dagelijks leven, welzeker mogelijk en valide. Des te meer omdat zich hier het feit voordoet dat waar het Japanse troostmeisjes-systeem diepgravend wetenschappelijk historisch onderzocht is, veel emoties losmaakt en terecht met afschuw wordt veroordeeld, dit alles met de *njai* niet is gebeurd.

1.1.3 Pragmatisme, uitbuiting en sadisme: het troostmeisjessysteem

Tijdens de Japanse bezetting van Indië (1942-1945) maakten hun militairen via dwang gebruik van seksuele diensten van de Indische en Europese vrouwen. De achtergrond hiervan heeft veel raakvlakken met het al eeuwenoude *huishoudstelsel* van het KNIL. Na de bezetting van Indië bracht de commandant van het 16^e Leger van Japan, generaal Imamura Hitoshi, in mei 1942 alle Nederlandse gezinnen onder in "beschermde wijken" in verschillende steden op Java. Deze groeiden uit tot interneringskampen. Van midden 1942 tot begin 1943 werden er 29.000 mannen, 25.000 vrouwen en 29.000 kinderen geïnterneerd. Vooral in het laatste oorlogsjaar (1944/1945), toen de voedselvoorziening verslechterde, overleed 16% van de op Java geïnterneerde Nederlandse burgers. (Van den Doel, 2011: 320-2) De 200.000 Indo-Europeanen die op Java woonden, werden niet geïnterneerd, omdat ze deels van

Indonesische afkomst waren. De Japanse autoriteiten zagen hen als mede-Aziaten die overgehaald moesten worden zich voor de Japanse zaak in te zetten. (Van den Doel, 2011: 320) De Japanners werden in eerste instantie dan ook van harte verwelkomd, maar daar kwam al snel verandering in, zeker toen de eerste trooststations ontstonden.

Het Japanse bestuur wilde per se prestigeverlies door wantoestanden zoals in Rusland en China voorkomen, terwijl de geslachtsdrift onder de Japanse overwinnaars hoog was. De behoefte aan vrouwen moest zo snel mogelijk vervuld worden:

‘Onmiddellijk na de capitulatie [8 maart 1942, NM] begonnen de Japanners met werken. Ze moedigden westerse en plaatselijke vrouwen aan zich vrijwillig beschikbaar te stellen voor betaalde seks. In advertenties riepen ze meisjes op om in bars en restaurants te komen werken, wat vaak uitliep op werk in particuliere bordelen. De hoerenhandel draaide op volle toeren. De Japanners bezochten de vrouwen in een particulier bordeel, aan huis, of in een restaurant, club of hotel.’ (Ars, 2000: 109)

Uit de beschrijvingen van Hilde Janssen van enkele Javaanse vrouwen, bleek dat deze vrouwen in de kazernes of loodsden, als wasvrouw, kokkin, keukenhulp en mattenvlechtster werkten, en regelmatig door Japanse militairen tegen hun wil seksueel werden misbruikt. (Janssen, 2010: 37-8, 77) Janssen beschreef ook het pragmatisme van de Japanse legerbordelen in Indië:

‘Leger en politie waren zeer betrokken bij de oprichting en het beheer van de ontspanningscentra. De clientèle bestond uit officieren, soldaten en Japanse burgers. Op Java waren de bordelen gehouden aan een vergunningstelsel, eerst door particulieren en vanaf midden 1943 door het leger. De werving van de vrouwen had een vrijwilligheidsclausule maar deze werd overtreden. Dit zorgde ervoor dat het leger toezicht kon uitoefenen op de bedrijfsvoering, voor de naleving van medische controles op geslachtsziekten, voor de algehele hygiëne, de vrijwillige werving en de betalingsvoorwaarden.’ (Janssen, 2010: 36-7)

Dit vergaande administratieve pragmatisme kenmerkt ook het *huishoudstersysteem* van het KNIL.

Bordelen van Semarang

In de begintijd van de Japanse bezetting in 1942 kwamen Europese vrouwen soms in particuliere bordelen terecht, vaak door leugens en bedrog overgehaald, mogelijk zonder geweld. Maar in 1944 deed in Semarang op Java dwangprostitutie haar intrede, waarbij Nederlandse (naar schatting 400 vrouwen) en Indo-Europese

vrouwen in bordelen van het Japanse keizerlijke leger als seksslavinnen werden opgesloten. (Ars, 2000: 102-3) Ellen van der Ploeg, zelf is zij geen blondine, maar een Indo qua uiterlijk, zei dat de prostituees vóór in het bordeel blond en knap waren met blauwe ogen. En dus hadden deze meisjes het bij de Japanse soldaten veel zwaarder gehad. Deze moesten zes mannen op een avond ontvangen. (Ars, 2000: 105)

Tarieven

Net als hun Aziatische lotgenoten waren de Nederlandse meisjes in Semarang in vier bordelen (trooststations) terechtgekomen in het onmenselijke systeem van de Japanse *troostmeisjes*. Condooms waren verplicht, maar niet alle mannen hielden zich aan deze regel. Veel meisjes liepen een geslachtsziekte op. Enkelen, zoals Jan Ruff-O'Herne, raakten zwanger. Ze ondergingen gedwongen abortus. (Ars, 2000: 121)

'In de bordelen kwamen naast officieren ook Japanse burgers. Een militair betaalde f1,50 per kaartje, waarvan f0,45 werd gereserveerd voor het meisje. Burgers betaalden f3,00. De vrouwen moesten zeven of meer mannen per avond ontvangen, naast de gebruikelijke verkrachtingen overdag.' (Ars, 2000: 122)

In de Shoko-club ging het anders. Hier konden alleen hoge officieren met hun bezoekers terecht. In het kantoor telden ze f4,00 neer voor een kaartje en hiervan ging f1,10 naar het meisje. De vrouwen in deze club ontvingen één man per dag. Met het geld kochten ze extra voedsel, zeep en toiletartikelen die het bordeel niet verschaften. (Ars, 2000: 122)

Japans militair concubinaat

De Japanse militaire geslachtsdrift blies ook het in 1928 in Nederlands-Indië afgeschaft concubinaat nieuw leven in. Eén van de ontsnappingsmogelijkheden aan een bestaan als prostituee of troostmeisje was concubine van een Japanner worden:

'Het concubinaat met een Japanner kwam voor, al was dat meestal uit economische nood geboren. De vrouwen leefden liever samen met één enkele man, dan dat ze in een hoerenkast aan de lopende band hitsige kerels moesten bedienen. [...] De populariteit van het concubinaat was een van de oorzaken dat er in 1943 een flink tekort ontstond aan prostituees.' (Ars, 2000: 110)

Dit gedrag van legermanschappen lijkt universeel. Jaren eerder was dit gedurende ruim driehonderd jaar ook de werkwijze van de VOC- en de KNIL-militairen op Java en de Buitengewesten. Dit tekort aan prostituees voor de Japanse soldaten was het begin van de introductie van de trooststations, waarvan de blauwdruk al veel eerder was geleverd. Volgens Ars waren er in Nederlands-Indië veel Japanse officieren die er lokale meisjes als *huishoudster* op na hielden '[...] van wie 's nachts in de slaapkamer andere taken werden verwacht' (Ars, 2000: 147) zoals enkele decennia daarvoor nog bij de *huishoudsters* van het KNIL het geval was. Behalve lokale vrouwen zagen ook veel Nederlandse vrouwen zich door economische nood gedwongen tot een concubinaat:

'Het was een grote stap omdat ze in de ogen van hun gemeenschap heulden met de vijand. Dochters van twee culturen zaten in een lastig parket, net als de inheemse echtgenotes van Nederlandse mannen. Zij werden door hun eigen Indonesische gemeenschap met de rug [sic.] aangekeken vanwege hun banden met de Nederlandse 'overheersers', terwijl hun Hollandse man of vader in het kamp zat of vermist werd.' (Ars, 2000: 147-8)

Na de oorlog: 'De hel begon nu pas echt'

'De hel begon pas echt', dat is wat een Koreaanse vrouw die slachtoffer van het troostmeisjessysteem was, zei over haar thuiskomst in Korea na de oorlog. (Ars, 2000: 204) Concubines, vrijwillige en gedwongen prostituees, troostmeisjes, vrijwel allemaal werden ze over één kam geschoren en op enigerlei wijze verstoten door het thuisfront. Nederlandse, Javaanse, Filipijnse, Taiwanese, Chinese en Koreaanse vrouwen die door de Japanners tot prostitutie of concubinaat waren gedwongen (niet met fysiek geweld, dan toch wel met economisch geweld), werden zonder uitzondering met de nek aangekeken. Ze raakten of bleven in bijzonder slechte economische omstandigheden en werden geacht vooral te zwijgen over hun ervaringen. Ars beschrijft de Nederlandse oom die zijn hele Indische familietak na de oorlog verwelkomt, behalve de ene vrouw van wie bekend is dat zij troostmeisje was; de Filipijnse echtgenoot die zijn vrouw gaat behandelen zoals de Japanners dat deden; de manier waarop in veel Aziatische culturen wordt neergekeken op vrouwen die verkracht zijn, waardoor zij aan lager wal raken; de gangbare opvatting in zowel Nederland als in Azië dat deze vrouwen zich door de vijand hadden laten gebruiken. (Ars, 2000: 202-7) De door KNIL-militairen afgedankte concubines was, zoals we zullen zien, geen wezenlijk ander lot beschoren: verstoten aan de onderkant van de samenleving en proberen te overleven. Wat Ars schrijft over de concubines ten tijde van WO II, gaat evenzeer op voor de inheemse Indische vrouwen, misbruikt in koloniale tijden:

'Veel vrouwen werden concubines van officieren. Hoewel zij formeel niet worden meegerekend in het systeem van de troostmeisjes, gaat het ook hier duidelijk om seks-slavernij.' (Ars, 2000: 100)

En juist uit de slavernij onder het bewind van de VOC, werd ook de *njai* geboren.

1.2 VOC en KNIL: unieke institutionalisering concubinaat

Nogmaals, van het chronische, rabiate en sadistisch seksuele geweld dat de Japanse soldaten ten toon spreidden, was binnen het *huishoudstersysteem* van het KNIL geen sprake. Toch was de onderliggende aanname wel degelijk hetzelfde: men kan gerust en straffeloos de als waardeloos beschouwde vrouw voor militaire doeleinden inzetten. In de negentiende eeuw golden hier sterke biologische overtuigingen voor:

'Volgens de negentiende eeuwse Europese koloniale moraal was seksuele onthouding voor mannen ongezond, zeker in de tropen. Aan de eisen van moeder natuur moest worden voldaan op straffe van "onanie en pederastie".' (Groen, 2009: 125)

Zedelijkheid, fatsoen en respect voor vrouwen moesten het afleggen tegen deze overtuiging, zeker waar het soldaten betrof, langdurig verstoken van seksuele contacten. Begin twintigste eeuw nog schreef generaal W. Boetje, op dat moment commandant van het leger en chef van het Departement van Oorlog in Nederlands-Indië, aan de regering in het moederland:

'Wordt nu in aanmerking genomen, dat de soldaat door zijn geringe bezoldiging zich alleen met prostituees van het laagst gehalte kan ophouden, waardoor de kans om besmettelijke vrouwenziekten op te doen groot is, zoals ook blijkt uit het beduidend aantal met die ziekten verpleegde Europese militairen, terwijl hij met een concubine levende, geen vrees voor die ziekten behoeft te hebben, en deze hem een betere verzorging en meer tehuis geeft, zoo zal, naar ik mij overtuigd houd, het feit blijven bestaan, dat vele Europeesche mindere militairen, die eene vrouw kunnen onderhouden, verkiezen zullen in concubinaat te leven.'[3]

Zo werd het nut van het kazerneconcubinaat beargumenteerd. Op de steeds luider wordende roep om afschaffing van het kazerneconcubinaat omwille van de zedelijkheid reageerde de generaal in niet mis te verstane bewoordingen:

'Het zedelijk peil van den soldaat kan zoo hoog zijn, dat hij van goed gedrag en geheel drankorij is, maar welke hoogte het ook moge bereiken, de vrouw blijft onmisbaar voor hem, en de mate van onthouding is daarbij meer een vraagstuk van natuurlijke neiging en

geldelijken toestand, dan van zedelijkheidspeil. Nu kan hij ter bevrediging van geslachtsdrift huwen, in concubinaat leven of zich in gemeenschap stellen met prostituees.[4]

De *njai* was precies hierom een uiterst adequaat middel tegen de twee vraagstukken die het KNIL geselden, te weten alcoholisme en geslachtsziekten:

*'Omdat Jan Soldaat geweerd werd uit het Europese sociale leven, zocht hij zijn troost bij goedkope arak en prostituees in de buurt van de kazerne. Tussen 1885 en 1910 had bijna 50 procent van de Europese militairen een geslachtsziekte. Het leeuwendeel van hen was vrijgezel. De samenwoners waren aanzienlijk 'oppassender': in 1890 was nog geen 3 procent besmet. Bovendien zorgde de *njai* ook voor betere voeding en wat 'huiselijkheid'. Menigeen tekende juist bij vanwege haar en de eventuele kinderen, niet onbelangrijk gezien de chronische tekorten aan Europese militairen. Kort en goed, volgens de legerleiding was de *njai* een zegening voor de gevechtskracht van de Europese militair en daarmee voor het koloniale leger.'* (Groen, 2009: 128)

Toch zijn er opvallende verschillen met andere koloniale mogendheden die zich voor dezelfde problemen geplaatst zagen:

'[...] in Brits-Indië [...], was het concubinaat bij Britse militairen vóór 1860 al op zijn retour en daarna uitdrukkelijk verboden. Onder de Franse troepen in de Aziatische koloniën was het tot de Eerste Wereldoorlog wel gebruikelijker, maar die relatie kreeg vorm buiten de kazerne en werd zeker niet geïnstitutionaliseerd.** Het openlijke kazerneconcubinaat voor de lagere Europese militairen, dat het KNIL bijna een eeuw lang kende, was dus in vergelijking met andere Europese koloniën opmerkelijk, **zoniet uniek.**'* (Groen, 2009: 125, nadruk NM)[5]

Deze voor Europese koloniale begrippen zo unieke situatie kende, evenals die van de Japanse troostmeisjes, een lange voorgeschiedenis: *'Een legerorganisatie ontstaat [...] langzamerhand, en is de vrucht van jarenlange praktische ervaring. Ook de onze is zo ontstaan'*, aldus Ruitenbach met betrekking tot het KNIL in een artikel voor het *Indisch Militair Tijdschrift* over het kazerneconcubinaat. (1901: 646) In de praktijk betekent dit dat de bijna onlosmakelijke verbondenheid van het Indische leger met het concubinaat voor een belangrijk deel is voortgekomen uit de praktijken van de VOC-troepen in de 17^e en 18^e eeuw.